

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

Дишлева Світлана Миколаївна

УДК 811.161.2:81'367.625]81'37

**АДВЕРБІАЛЬНА ДИСТРИБУЦІЯ
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУП УКРАЇНСЬКИХ ДІЄСЛІВ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному
університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий консультант – кандидат філологічних наук, доцент
Леуга Олександр Іванович,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, кафедра української мови,
професор.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор, академік АПН України,
Мацько Любов Іванівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, кафедра стилістики української мови,
завідувач;

кандидат філологічних наук,
Доценко Олена Леонідівна
Академія управління Міністерства внутрішніх справ,
кафедра мовної підготовки та юридичної лінгвістики, доцент.

Захист дисертації відбудеться на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 18 березня о
—— годині в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м.
Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано “———” лютого 2008 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Одне із основних положень сучасного мовознавства полягає у тому, що мова являє собою не просту сукупність слів, форм та категорій, а систему, в якій усі її елементи (ланки), хоч і з певною мірою свободи, взаємодіють, і будь-яка мовна одиниця має своє місце в ній. Оскільки головним у слові, тим, що визначає його сутність і місце у загальній системі мови, є його значення, то до завдань дослідника лексики належить пізнання внутрішніх зв'язків і відношень цього рівня мови. До найскладніших проблем семантичної типології лексики дослідники відносять створення типології дієслівних значень, бо цей лексико-граматичний клас слів відзначається складністю своєї структури, різноманітністю граматичних категорій і форм, багатством парадигматичних і синтагматичних зв'язків. Своєрідність і складність лексичного значення дієслова зумовлюють численні підходи і погляди представників різних шкіл, які часто заперечують один одного.

Своєрідність дієслів як класу ознакових слів найвиразніше виявляється у високому ступені ієрархічності їх семантичної структури, у багатьох аспектах зумовленої не тільки парадигматичними, але й синтагматичними компонентами смислу. У цьому зв'язку аналіз лексичної семантики дієслів передбачає обов'язкову характеристику їхніх поєднувальних властивостей. Зокрема, важливим аспектом комплексного аналізу є характеристика функцій дієслівних предикатів та встановлення їх дистрибуції. Однак, незважаючи на перспективність такого підходу і достатньо давню його історію, до сьогодні наявні значні розбіжності в поглядах на типологію дієслів з урахуванням адвербіальної дистрибуції, хоча окремих питань цієї проблеми в українському та зарубіжному мовознавстві торкалися такі вчені як: З.Харріс, Ч. Хоккетт, Н. Арутюнова, М. Степанова, С. Кацнельсон, Й. Андерш, І.Вихованець, В. Русанівський, Т. Масицька, А. Загнітко, М. Степаненко та інші.

Для з'ясування конструктивних можливостей дієслова у синтаксичних побудовах важливим є дослідження несубстанціальних компонентів, вичерпний опис яких можливий на основі глибокого осмислення дієслівних значень різних лексико-семантичних груп.

Актуальність дослідження визначається потребою комплексного вивчення принципів організації речення, його вербальної структури з погляду адвербіальної дистрибуції різних лексико-семантичних груп дієслів. Необхідність такого вивчення зумовлена тим, що породжувальна, або реченнєвотвірна, здатність дієслівних предикатів досі не була об'єктом спеціального дослідження у східнослов'янському мовознавстві. У русистиці Л. Васильєв (1971; 1981) дослідив дієслова мовлення, мислення, поведінки і відчуттів; Н. Арутюнова і Є. Ширяєв (1983) охарактеризували типи речень з дієсловами буття; В. Ібрагімова (1988) здійснила аналіз дієслів руху, Е.Кузнецова (1974) описала дієслова приєднання об'єкта. В українському мовознавстві детально описано лише окремі лексико-семантичні групи дієслів: дієслова стану (О. Леута), мислення (В. Гумовська), дії (І. Овчиннікова, Н. Мединська), мовлення (Н. Ніколаєва), ставлення (Г. Серпутько), буття (Л. Лонська). Отже, актуальність

дослідження полягає в необхідності систематизації дієслів за лексико-семантичними групами і на цій основі створення єдиної, упорядкованої семантичної класифікації українських дієслів. Стійкий інтерес сучасної лінгвістики до проблеми сполучуваності дієслова та його ролі в реченні, а особливо відсутність єдиного погляду на проблему поширення його складу (одні вчені – С. Кацнельсон, Н. Філічева, Н. Кільдібекова – не вважають їх наявність у реченні необхідною передумовою повноцінного функціонування синтаксичних структур; іншого погляду дотримуються Л. Васильєв та Г. Ербен, які розглядають адвербіальні поширювачі як запрограмовані семантикою дієслова) і зумовили важливість дослідження адвербіальної дистрибуції дієслів української мови.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації тісно пов'язана з науковим напрямом “Дослідження проблем гуманітарних наук” Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова і є складовою частиною комплексної теми кафедри української мови “Лінгводидактичний опис функціонування української мови”. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 6 від 21.12.2004 р.) та перезатверджено у зв'язку з уточненням теми (протокол № 12 від 25.06.2007 р.).

Об'єктом дослідження є адвербіальні детермінанти як синтаксичні поширювачі речення.

Предметом дослідження є дистрибутивне адвербіальне оточення ЛСГ дієслів української мови, зумовлене особливостями їх функціонування у складі синтаксичної структури речення.

Мета роботи полягає у з'ясуванні особливостей адвербіальної дистрибуції основних лексико-семантичних груп дієслів української мови та визначенні морфологічних засобів їх вербалізації.

Для реалізації мети було поставлено такі **завдання**:

- 1) охарактеризувати концептуальний апарат основних напрямів семантико-синтаксичного аналізу дієслів;
- 2) здійснити класифікацію дієслів української мови на засадах їх семантико-синтаксичних диференційних ознак і функціональних особливостей як предикатів у структурі речення;
- 3) встановити ступінь програмованості адвербіальних поширювачів основних лексико-семантичних груп дієслів;
- 4) охарактеризувати семантико-синтаксичні відношення та їх репрезентації у формально-синтаксичній структурі речення;
- 5) описати морфологічні засоби реалізації адвербіальних компонентів.

Джерельною базою дослідження стали дієслова різних лексико-семантичних груп, вилучені методом суцільної вибірки з реєстрів одинадцятитомного Словника української мови (Словник української мови, 1970-1980, Т. I-XI) та Великого тлумачного словника сучасної української мови (1991-2001). Зважаючи на значний обсяг дієслівної лексики, в аналізі семантики дієслова до уваги бралось насамперед

основне словникове значення. Укладено картотеку простих речень із дієслівними предикатами різноманітної семантики, дібраних із творів української художньої літератури ХІХ-ХХ ст., загальною кількістю 10 265 контекстних позицій.

Методологічною основою дисертації є положення про єдність форми і змісту мовних одиниць та їх взаємозумовленість у межах мовної системи. Ґрунтуючись на цьому принципі, аналіз мовних фактів проведено з урахуванням їх внутрішнього змісту і системної організації та в комплексі усіх можливих форм вираження семантики адвербіальних поширювачів предикативної структури речення.

Мета, завдання і методологічні засади дослідження зумовили **методи й методику роботи**. В основу дослідження покладено методи компонентного і дистрибутивного аналізу (для виділення ЛСГ предикатів, характеристики адвербіальної дистрибуції основних лексико-семантичних груп дієслів-присудків) та описовий (для опису конструкцій з адвербіальними поширювачами). Застосування методики трансформаційного аналізу уможливило детальний аналіз адвербіальної дистрибуції, виявлення загальних і часткових поєднувальних можливостей дієслів відповідних ЛСГ у функції предикатів.

Наукова новизна зумовлюється тим, що проведено ґрунтовний комплексний семантичний аналіз лексичного складу дієслів сучасної української літературної мови, здійснено їх семантичну класифікацію, виділено основні лексико-семантичні групи. Новим у дисертації є дослідження на основі широкого мовного матеріалу адвербіальної дистрибуції дієслів різних ЛСГ, особливостей їх функціонування як адвербіальних елементів у складі речення та опису морфологічних засобів (типових і факультативних) їхньої вербалізації.

Теоретичне значення дослідження визначається його актуальністю та новизною. Воно полягає у поглибленні теорії загальної семантичної типології дієслівних лексем у ролі предиката семантико-синтаксичної структури речення. Результати дослідження суттєво доповнюють теорію української лінгвістики новими інтерпретаціями функціонально важливого мовного матеріалу в царині семантичних варіювань дієслівних предикатів, лексичного заповнення синтаксичних позицій адвербіальних поширювачів складу речення при дієслівних предикатах. Дослідження адвербіальної дистрибуції основних ЛСГ дієслів, визначення інтенційних характеристик предикатів, опис їх сполучуваності на синтаксичному рівні, здійснений на аналізі конкретних лексико-семантичних груп, сприяє поглибленому осмисленню закономірностей сполучуваності лексико-граматичних одиниць у структурі речення.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що отримані результати можуть бути використані у практиці викладання курсу української мови у вищій школі, проведенні спецкурсів і спецсеминарів з питань дієслівної семантики, синтаксичної сполучуваності дієслів, у створенні навчальних і методичних посібників для студентів філологічних факультетів та вчителів української мови, а також у практиці укладання тлумачних словників та словників сполучуваності.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи і результати обговорювалися на звітно-наукових конференціях

викладачів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2003-2007р.р.), на міжнародній науковій конференції до 75-річчя доктора філологічних наук, професора С.В. Семчинського (Київ, 17-18 травня 2006 року); на IX-й міжнародній науковій конференції “Семантика мови і тексту” (Івано–Франківськ, 26-28 вересня 2006 року); на I Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів та молодих науковців “Україністика: нові імена у науці” (Горлівка, 2-3 листопада 2006 року); на Всеукраїнській науковій конференції “Іван Ковалик і сучасне мовознавство” (присвяченій 100-річчю від дня народження І. Ковалика) (Івано-Франківськ, 15-16 травня 2007 року), а також на засіданнях кафедр української мови та іноземних мов НПУ імені М.П. Драгоманова.

Матеріали дисертаційного дослідження були використані у процесі викладання курсу сучасної української літературної мови для студентів Міжрегіональної академії управління персоналом (довідка про впровадження № 4232/1 від 19.09.2007 р.) та Київського славістичного університету (довідка про впровадження № 147/8 від 4.10.2007 р.).

Публікації. Матеріали дослідження знайшли своє відображення у 6 публікаціях у виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (308 найменувань), списку використаних джерел (112 найменувань) та трьох додатків. Обсяг дисертації без списку використаної літератури та додатків – 234 сторінки, загальний обсяг роботи – 272 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** розкрито стан наукової проблеми у сучасному мовознавстві, обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету й завдання дисертаційного дослідження, визначено наукову новизну роботи, окреслено теоретичне і практичне значення отриманих результатів та форми їх апробації.

У **першому розділі “Дієслівні предикати як центральні компоненти семантично елементарного речення”** розглянуто проблему семантичної класифікації дієслівних предикатів у лінгвістичній літературі; обґрунтовано принципи виділення лексико-семантичних груп дієслівної лексики сучасної української мови та подано авторську класифікацію дієслів сучасної української мови; зроблено огляд основних напрямків розвитку теорії дистрибутивного аналізу, визначено корпус адвербіальних поширювачів у структурі речень із дієслівним предикатом.

Дієслово є основною одиницею у системі частин мови, що зумовлено його особливим статусом у складі комунікативної одиниці – речення. Клас дієслів вирізняється виключною складністю свого змісту, різноманітністю граматичних категорій та форм, багатством парадигматичних і синтагматичних зв’язків.

Лексичні значення дієслова надзвичайно різноманітні, при тому те саме дієслово у різних варіантах реалізації свого значення може бути віднесене до різних лексико-семантичних груп (ЛСГ) і, навпаки, – деякі дієслова в одному зі своїх значень

можуть перебувати у складі різних розрядів. Нарешті, окремі групи дієслів можна нескінченно ділити на дрібніші підгрупи.

Питання класифікації дієслівних значень здавна привертає увагу представників різних лінгвістичних шкіл, проте ця проблема і досі не має однозначного вирішення у науковій літературі.

Цікаві спроби семантичної класифікації дієслів (або усієї загальномовної сукупності предикатів) представлені ще у працях Аристотеля. Усі названі ним 10 категорій представляють найвищі сутності об'єктивного буття. Сучасні лінгвісти вбачають у цих категоріях універсальні предикати, які можуть обслуговувати усі структурні схеми простого речення сучасних мов.

За основу опису дієслів з погляду їхньої семантики традиційно беруть протиставлення дієслів зі значенням дії дієсловом зі значенням стану. Ця семантична опозиція отримує свій розвиток у працях російських та інших зарубіжних мовознавців. Так, Р. Годель дієслова, що виражають відношення статичні, протиставляє дієсловом дії, які передають динамічні відношення (відношення становлення). Д. Грубор поділяє дієслівну лексику на дієслова розвитку, тобто дії і становлення, і дієслова стану. У.Чейф поділяє предикати на чотири групи: предикати стану, процесу, дії і процесу-дії, а з-поміж предикатів стану і дії відповідно до відсутності аргументів додатково виділяє амбієнтний (всеохоплюючий) стан і амбієнтну дію. З. Вендлер усі дієслова, точніше дієслівні значення, поділяє на чотири групи: activity terms (слова зі значенням "діяльності"), accomplishment terms (слова зі значенням "виконання"), achievement terms (слова зі значенням "досягнення") і states ("стани"). Т. Алісова протиставляє статичні, неактивні предикати активним, які позначають дію, пов'язану з участю особистої волі суб'єкта. Р. Гайсіна ділить дієслівну лексику, з одного боку, на дієслова буттєві і становлення, або статичні і динамічні, з іншого боку, на дієслова дії, стану і відношення.

Різноманітні підходи до виділення семантичних груп дієслів знаходять відображення в основних класифікаціях: Л. Щерба створив класифікацію семантичних типів предикатів; класифікація Т. Булигіної та О. Селіверстової ґрунтується на так званому "перебуванні речей; Т. Кільдібекова підкласифікує як лексико-граматичні розряди; Е. Кузнецова розглядає класифікацію дієслів з логічного погляду; Г. Сильницький визначає класи дієслів на основі змодельованих ними ситуацій; Л.Васильєв усі дієслова поділяє за трьома принципами: денотативним (або тематичним), парадигматичним та синтагматичним; класифікація Н. Шведової заснована на системі семантичних протиставлень.

В українській мовознавчій науці відома спроба класифікації дієслів В.Русанівського за їхньою здатністю поєднуватися з іншими частинами мови. Заслугове на увагу класифікація І. Вихованця, в якій виділено предикати дії, процесу, стану, якості, кількості і локативні предикати.

Отже, сучасний синтаксис характеризується значною розбіжністю у поглядах на структуру дієслівного предиката та відсутністю єдиної загальноприйнятої класифікації предикатів, як і суперечливими підходами до виділення лексико-семантичних розрядів дієслів. У сучасній лексикології існує декілька способів виокремлення

лексико-семантичних груп: логіко-семантичний, семантико-граматичний, психолінгвістичний, структурний. У дисертаційному дослідженні виокремлено основні ЛСГ дієслів за ознакою наявності спільних сем та співвіднесеністю дієслівних одиниць з фактами дійсності.

1. Дієслова дії:
 - 1.1. Дієслова загальної фізичної дії: *робити, діяти, працювати, трудитися* та ін.
 - 1.2. Дієслова на позначення дії, яка спричиняє зміни в об'єкті: *рубати, сіяти, чистити, копати* та ін.
 - 1.3. Дієслова на позначення дії, яка створює об'єкт: *вирощувати, варити, будувати, ткати* та ін.
2. Дієслова руху та *переміщення*: *іти, летіти, ходити, рухатись* та ін.
3. Дієслова релятивної семантики:
 - 3.1. Дієслова ставлення: *поважати, подобатися, ненавидіти, любити* та ін.
 - 3.2. Дієслова впливу: *итовхати, підбивати, лякати, впливати* та ін.
 - 3.3. Посесивні дієслова: *мати, володіти* та ін.
 - 3.4. Дієслова залежності: *залежати, піддаватися, раболіпствувати, підкорятися* та ін.
4. Дієслова стану і процесу:
 - 4.1. Дієслова психічного стану: *радіти, журитися, гніватися, боятися* та ін.
 - 4.3. Дієслова фізіологічного стану: *трепетати, спати, дрижати, хворіти* та ін.
 - 4.4. Дієслова на позначення переходу із одного стану в інший: *в'янути, втомлюватися, прокидатися, гаснути* та ін.
 - 4.5. Дієслова на позначення фізіологічних процесів: *дихати, їсти, пити, кашляти* та ін.
5. Дієслова ментальних і соціальних дій суб'єкта:
 - 5.1. Дієслова фізичної чи інтелектуальної діяльності або відпочинку: *вартувати, вчителювати, гуляти, бавитися* та ін.
 - 5.2. Дієслова мовлення: *говорити, вимовляти, гомоніти, відповідати* та ін.
 - 5.3. Дієслова мислення: *думати, мислити, міркувати, гадати* та ін.
 - 5.4. Дієслова пізнання: *знати, пізнавати, вивчати, досліджувати* та ін.
 - 5.5. Дієслова сприйняття:
 - а) активного: *дивитися, слухати, нюхати, мацати* та ін.
 - б) пасивного: *бачити, відчувати, чути, почувати* та ін.
6. Дієслова звучання та звуконаслідування: *дзвеніти, гуркотати, дзюрчати, ляскати* та ін.
7. Дієслова буття: *бути, жити, перебувати, існувати* та ін.
8. Дієслова на позначення виникнення, появи, настання: *з'являтися, сходитися, виникати, наставати* та ін.
9. Дієслова характеристики:
 - 9.1. Позначення кваліфікативних властивостей особи: *баритися, губити, капризувати, запізнюватися* та ін.

9.2. Позначення зовнішнього вияву ознаки дії або стану: *мерехтіти, сяяти, біліти, чорніти* та ін.

9.3. Позначення зменшення або збільшення вияву ознаки:
вужчати, грубшати, білішати, меншати та ін.

10. Дієслова просторової локалізації: *стояти, сидіти, лежати, висіти* та ін.

11. Модальні дієслова:

а) волевияву: *веліти, вимагати, примушувати, забороняти* та ін.

б) бажання: *бажати, хотіти, прагнути, правувати* та ін.

в) наміру: *затівати, обіцяти, намагатися, намірятися* та ін.

г) можливості: *могти, вміти, сміти* та ін.

12. Фазові дієслова: *братися, кінчати, уриватися, починати* та ін.

Запропонована класифікація дієслівних значень не може претендувати на вичерпне розв'язання проблеми типології дієслівних лексем, але може представляти один із можливих варіантів її вирішення.

Згідно з вербоцентричною теорією дієслівні предикати розглядаємо як центральний конститутивний компонент формування структури речення. Дослідження відношень між компонентами дієслівного предиката здійснено на основі дистрибутивного аналізу. Дистрибутивний аналіз набув широкого застосування в сучасній лінгвістиці, він може бути використаний при аналізі мовних одиниць будь-якого рівня. Проте й досі є різні погляди на поняття “дистрибуція”, “валентність”, “інтенція”. Так, М. Болдирєва і Є. Ласкарьова вважають дистрибуцію та валентність тотожними поняттями. Деякі мовознавці (М. Степаненко, Ю. Фоменко) вважають дистрибуцію ситуативною реалізацією валентності. М. Степаненко характеризує співвідношення “валентність – дистрибуція” як “загальне – конкретне, такої ж думки дотримується Ю. Фоменко. Співвідношення між валентністю та дистрибуцією дослідники визначають як взаємодію категорій потенційного і реального. Так, М. Мірченко не вважає дистрибуцію і валентність тотожними поняттями, на його думку, дистрибуція є ширшим поняттям, яке охоплює як валентні, так і невалентні зв'язки. Поняття дистрибуції можна схарактеризувати як реалізацію здатності слова утворювати різні синтагматичні зв'язки, що закладена у самому слові. У співвіднесенні понять “валентність” і “дистрибуція” останнє варто визнати як широке поняття, що репрезентує і синтаксичну функцію слова, і його місце в реченні, перебування у широкому контексті, тобто за межами речення, іншими словами – всі елементи його актуалізації у мовному оточенні стосовно цього оточення. У нашому дослідженні валентність та інтенція розглядаються як ситуативні варіанти, конкретні типи реалізації дистрибуції.

Питання сполучуваності дієслів з іншими частинами мови у плані семантико-синтаксичних відношень учені досліджують з позицій теорії валентності, що тісно пов'язана з теорією інтенції дієслівної дії, відповідно до якої дієслово потребує вираження агенса або пацієнса своєї дії. Теорія інтенції дієслівної дії має багато спільного з теорією валентності. Як перша, так і друга спрямовані на вивчення сполучуваності дієслів зі словами інших частин мови, обидві теорії визначальною у

формуванні синтаксичної конструкції називають роль дієслова. Проте ці теорії мають багато відмінного щодо кваліфікації й опису однакових лінгвістичних фактів.

За валентісною кваліфікацією визначають кількісний склад структурних компонентів, предметних аргументів, зумовлених семантичним предикатом. Теорія інтенції, навпаки, основним критерієм кваліфікації дієслів ставить конкретизацію їх семантики як загальну програмованість залежних від них об'єктів. Отже, інтенцію і валентність можна визнати співвідносними поняттями, що характеризують дієслово на конструктивному синтаксичному рівні і на рівні семантики.

Прихильники теорії інтенції дієслівної дії розмежують аргументи й обставини як такі, що приєднуються до дієслова різними типами зв'язків, називають аргументи субстанціальними характеристиками дієслова, а обставини – несубстанціальними поширювачами предикативної основи речення.

Питання про обставини, як і про інші другорядні члени речення, є одним із найскладніших і найбільш дискусійних у сучасному синтаксисі. Сьогодні відомі спроби з'ясувати цю проблему з урахуванням того, що речення є багатоаспектною синтаксичною одиницею, яку необхідно розглядати не тільки з погляду формально-граматичного, а й із погляду семантичного, семантико-синтаксичного та комунікативного. Н. Шведова вважає, що поняття другорядних членів треба замінити, враховуючи їхню роль у побудові речення як компонентів структурного ядра бути чи поширювачів головних членів, або речення в цілому. Поширювачі можуть бути об'єктні і обставинні (визначники), які, у свою чергу, поділяються за типом зв'язку на прислівні і неприслівні. Г. Почепцов пропонує поділяти члени речення на структурно обов'язкові і структурно факультативні залежно від дистрибутивних властивостей елементів, що входять до складу певної конструкції. Отже, члени речення, що входять до номінативного мінімуму, розглядають як конститутивні компоненти. Неконститутивні члени постають як характеризувальні чи ситуативні визначники предиката.

В українському мовознавстві ідею розгляду другорядних членів не тільки з формально-граматичного, а й семантичного боку розвиває І. Вихованець, кваліфікуючи їх як елементи поверхневої структури, що виражають синтаксеми. На власне семантичному рівні їм відповідають семантими (семантичні компоненти: суб'єкт, об'єкт, адресат та інші). І. Вихованець розрізняє прислівні другорядні члени речення і детермінанти. І. Слинько, приєднуючись до думки Н. Шведової про статус детермінантів, але пропонує форми, які характеризують усю ситуацію, називати ситуантами (поширювачами місця, умови, мети часу тощо). Серед різних спроб розв'язання проблеми другорядних членів речення найбільш переконливою видається можливість розмежувати функції компонентів, валентно зумовлених семантикою предиката, та поширювачів речення.. У нашому дослідженні щодо останніх прийнято терміни “обставинні поширювачі”, “адвербіальні поширювачі”, “адвербіали”.

Адвербіальні поширювачі характеризуємо як похідні синтаксеми, які, за визначенням К. Городенської, є наслідком процесів синтаксичної деривації, що репрезентують складні відношення між синтаксичними одиницями на основі трансформації складних речень у прості, ускладнені детермінантними другорядними

членами з другоряднопредикативною функцією. Вторинні предикатні синтаксеми не мають співвідносних із ними компонентів у пропозиції (власне-семантичних), вони відображають складні семантико-синтаксичні відношення, наявні між простими ситуаціями (темпоральні, просторові, цільові, умовні, способу дії та інші). Наприклад, причинно-наслідкові: *Петро не взяв участі у нараді через хворобу; Петро хворів, і він не взяв участі у нараді; Петро не взяв участі у нараді, бо був хворий.*

На досліджуваному матеріалі виділено поширювачі, які виражають:

- 1) характеристику статичної локалізації – **Adv loc**;
- 2) характеристику динамічної локалізації з вказівкою на спрямованість руху – **Adv dir**;
- 3) характеристику локалізації без вказівки на спрямованість руху – **Adv dyn**;
- 4) характеристику часової локалізації – **Adv temp**;
- 5) часово-кількісну характеристику із вказівкою на міру тривалості дії – **Adv dur**;
- 6) характеристику із кількісно-часовим значенням, що вказує на кількість реалізації дії або стану – **Adv freq**;
- 7) характеристику способу дії – **Adv man**;
- 8) характеристику інтенсивності дії – **Adv intens**;
- 9) характеристику джерела походження – **Adv orig**;
- 10) характеристику причини – **Adv caus**;
- 11) характеристику умови – **Adv cond**;
- 12) характеристику мети – **Adv fin**;
- 13) характеристику результату, наслідку – **Adv result**;
- 14) кількісну характеристику дії або стану – **Adv qual**.

Другий розділ “Дистрибутивні ознаки дієслівних предикатів” присвячено описові моделей реалізації адвербіальної дистрибуції виокремлених ЛСГ дієслівних предикатів і варіантів морфологічних структур, якими виражені обставинні поширювачі. Розглянуто розкласифікованих на ЛСГ 10 265 дієслівних предикатів. Встановлено кількісні межі кожної з 12 ЛСГ: найчисельнішими – близько 1300 лексичних одиниць – є дієслова дії та релятивні, які поділяються на окремі групи, а ті, в свою чергу, – на підгрупи. Найменшу кількість становлять фазові дієслова – 37 лексичних одиниць.

Семантика дієслів різнопланова: вони охоплюють усі сфери у широкому розумінні цього слова, характеризуючи різноманітні його прояви буття: від дії у загальному значенні до фазовості її перебігу. У дисертаційному дослідженні окремі лексико-семантичні групи та підгрупи дієслів розглянуто з урахуванням ознак: статичність/динамічність; активність/пасивність; фазовість; емоційне забарвлення; оцінні характеристики; характер джерела дії, стану тощо. За показниками сполучуваності було виділено групу дієслів, які своєю семантикою вимагають заміщення порожніх місць валентно зумовленими обставинами. Сполучуваність з обов’язковим локативним компонентом характерна для дієслів дії, руху та переміщення, релятивної семантики, буття, просторової локалізації, характеристики, на позначення виникнення, появи, настання і фазових дієслів. Існування такої групи у

складі лексичної системи дієслів української мови зумовлене їх семантикою та дистрибутивним потенціалом.

Валентно зумовлений локатив позначає:

1) місце руху:

– *І довго гналися татари за козаками по степу* (В.Сосюра).

2) джерело руху:

– *І листя падає з осики на сивину сумну мою* (В.Сосюра).

3) опис шляху як руху на місці:

– *На ноги тут скочив я* (П.Тичина).

4) рух в обмеженому просторі:

– *Хрещатиком пройшли колони демонстрантів* (П.Панч).

5) рух у необмеженому просторі:

– *Звідусіль приходили селяни до Києва на прощу* (Г.Косинка).

6) напрям руху:

• – *На Захід мчать богатирі щодня* (П.Тичина).

З погляду дистрибутивного аналізу інших ЛСГ дієслів було встановлено, що їхня адвербіальна дистрибуція представлена поширювачами у кількості від одного до двох як найпродуктивніша у сучасній українській літературній мові, і характерна для усіх 12 лексико-семантичних груп дієслівних предикатів.

- *Він глибоко пишається своїми предками, мужніми людьми* (Гончар).

- *Довго він думав у самоті про жадану волю* (С.Васильченко).

Адвербіальна дистрибуція, яка охоплює до трьох поширювачів в українській мові представлена меншою мірою, що пояснюється особливостями семантико-синтаксичної організації речень. Такий тип адвербіальної дистрибуції характерний для дієслівних одиниць, що входять до складу 9 лексико-семантичних груп.

- *Десь там на Поділлі в полі перед боєм я читав поета під гарматний гук*. (В.Сосюра)

Адвербіальна дистрибуція, яка з кількісного погляду може охоплювати до чотирьох поширювачів, характерна для одиниць 5 ЛСГ, а саме: дієслів буття, стану і процесу, виникнення, ментальних і соціальних дій.

- *Кілька днів тому у нашому селі несподівано та ще й вночі з'явився директор МТС* (П.Панч).

Дієслова, семантичні особливості яких визначають необхідність зумовлених ситуацією повідомлення обставин у складі базової моделі речення, сполучаються із обов'язковими адвербіалами, тоді їхня кількість яких досягає чотирьох.

- *Клонить вітер дерева та на чисту воду* (В.Сосюра).

- *Я одразу ж звідти драпонує* (М.Стельмах).

- *Розбита зенітка ще й досі стирчала в небо мертвим хоботом* (О.Гончар).

- *Поважно та гордо у ранню пору на високу гору сходилися полковники* (Т.Шевченко).

Обставинні поширювачі репрезентують семантику і функціонують як: локативні, темпоральні, способу дії, каузативні характеристики дії, стану, виразники мети, інтенсивності, кількості та результату. Найчастотніші – темпоральні, локативні та характеристики способу дії, що властиві кожній із 12 ЛСГ, адже будь-яка дія, стан,

процес, ознака тощо має певне місце, час і спосіб перебігу. Залежно від семантики певної ЛСГ кожна із зазначених несубстанціальних характеристик може бути визначальною для окремої ЛСГ, наприклад, просторові адвербіальні поширювачі властиві усім ЛСГ дієслів; темпоральні – для дієслів мовлення; характеристики способу дії – для дієслів стану. Усі інші типи адвербіальних поширювачів (каузативні, інтенсивності, мети, кількості, результату) вербалізуються меншою мірою а саме: каузативні характерні лише для 8 ЛСГ; характеристики інтенсивності – 7 ЛСГ; мети – 9 ЛСГ; кількісні адвербіальні поширювачі – 7 ЛСГ; характеристики результату – 1 ЛСГ (дієслова буття). Кожна окрема група дієслів відповідно до своєї семантики може мати кілька адвербіальних поширювачів: найменша їх кількість – 3 – була зафіксована у фазових дієсловах, мислення та ступеня вияву ознаки, найбільша – 7 – у групах дієслів на позначення кваліфікативної властивості та мовлення. Локативний адвербіальний компонент визначає особливості інтенційної природи дієслів, семантика яких вимагає заміщення порожніх місць валентно зумовленими обставинами. Наприклад:

- *Прокіп із сином просувалися додому* (В. Підмогильний).

Інтенційні характеристики цих дієслів представлені також темпоральними, каузативними, кількісними адвербіалами і обставинами мети та способу дії.

Обставинні поширювачі поділяються на підгрупи за особливостями адвербіальної семантики, позначаючи:

-Adv loc-

1) місце дії як чітко окреслений простір:

- *Там білизну на кладці прала мати* (М.Рильський).

2) необмежений простір:

- *Скрізь шукала дитину мати* (Т.Шевченко).

3) джерело дії:

- *Який же ангел зореокий з нічних небес на нас вказав* (П.Тичина).

4) напрям дії:

- *В твою привітну хату я двері відчинив* (Є.Маланюк).

-Adv temp-

1) час перебігу дії, стану, мовлення тощо:

- *Якось раз увечері панич кличе мене до себе* (П.Мирний).

2) тривалість:

- *Іван Іванович з рання до ночі в лікарні працював* (М.Рильський).

3) частоту:

- *Досі я іноді тільки нервував* (О.Донченко).

-Adv man-

- *Гордієнко засоромлено мовчав* (Г.Косинка).

- Adv intens-

- *Ноги боліли страшенно* (В.Підмогильний).

- Adv fut-

- *Жнуть вони перший сніг на святкові обжинки*. (Н.Кир'ян)

- **Adv qual-**

- *Скільки смачних страв готує мати у свята!* (Є.Гуцало)

-**Adv caus-**

- *З незвички Серьожка весь час за щось чіплявся* (О.Гончар).

- **Adv res-**

- *А боєць Петро Субота трапив до біди* (А.Малишко).

Морфологічне вираження несубстанціальних характеристик надзвичайно різноманітне. Всього на матеріалі ЛСГ досліджуваних дієслів виявлено 30 морфологічних структур, якими виражені адverbіальні поширювачі. Найхарактерніші з них такі:

1. Adv; *Ї дружина тяжко зажурилась* (П.Тичина); *Балабушиха щодня теревенила з сусідкою* (І.Нечуй-Левицький).

2. праер+N₂; N₃; N₄; N₅; N₆; *З'явився у небі молодий місяць* (Г.Косинка); *Батько наказав мовчати у хаті* (О.Гончар).

3. праер+N₄+N₆; праер+N₂+N₆; праер+N₂+N₄; праер+N₅+N₃; праер+N₅+N₆; праер+N₂+N₅; праер+N₄+N₅; праер+N₂+N₂; праер+N₂+N₂+N₆; *Крізь туч гряде ясніла неба шир* (І.Драч); *Вони, солдати, перемогли заради миру й любові на землі* (О.Довженко).

4. Pron; *Після цього Максим щораз серйознішає* (М.Стельмах); *Він все розробляв якісь плани* (О.Донченко).

5. N₅; N₅+N₆; N₄+N₄; N₂+ N₅; N₆+N₆; N₅+N₂+N₄; *Вона йому й словом не відповіла* (В.Сосюра); *Ти вужем плазуєш перед фашистами* (І.Цюпа).

6. N₂+Adv; N₄+Adv; N₅+Adv; N₆+Adv; N₅+N₂+Adv; *Тричі на день люди мусять бігти до цього колодязя* (О.Гончар); *Десь обривають калину дівчата над тишию ставків* (В.Сосюра).

7. N₅+Adj; N₃+Adj; N₆+Adj; N₅+N₅+Adj; N₄+Adj; N₂+Adj; N₂+N₆+Adj; N₃+Adj+N₆; N₂+N₅+Adj; N₂+Adj+N₂; N₂+N₂+N₂+N₄+Adj; N₂+N₄+Adj; *До зеленої неділі білили в байраках сніги* (Т.Шевченко); *Два дні бенкетувало січове товариство під безугавний грім гармат і випали мушкетів* (І.Шаповал).

8. N₅+Pron; N₆+Pron; N₄+Pron; N₃+Pron; N₂+Pron; N₆+Pron+N₅; N₄+N₄+Pron; N₆+N₆+Pron; *Весь час солдати робили на деревах зарубки для зв'язківців* (О.Гончар); *Кропивницький на свій смак і розсуд верховодив войтівством* (С.Чорнобривець).

9. Num; *Отак стоїть одним одна хатина* (Т.Шевченко); *Він таки перший опинився біля батька* (І.Багрянний).

10. N₆+Part; N₅ Part; *І на забутих полустанках ти ночувала в пізній час* (М.Сингаївський). *То Яків занепалим голосом гукає* (П.Мирний).

11. N₄+Pron+Adv+N₂; N₂+N₆+Pron+Adv; *Всю дорогу назад до села Олеся мовчала* (Є.Гуцало).; *Десь в кінці того ставу посадила дівчина калину* (В.Малик).

12. N₂+Pron+Adv+Adj; *Вище всіх червоних кардиналів він сидить у ясних, білих шатах* (Леся Українка); *Отаман тішився з його велично запізнлої краси* (В.Підмогильний).

13. N₄+particle+con; *І що не день чіткішають могили...* (В.Мисик).

14. Adv+Pron; *Він краще за мене розуміється на цьому* (О.Гончар); *А хтось у ньому всередині співав* (І.Багрянний).
15. N₅+Adj+Adv; N₄+Adj+Adv; *Літнім вечором пізенько сам поет сидів в хатині* (Леся Українка); *Тоді безславно так шпетили Божко й Масенко в п'яний час мене удвох* (В.Сосюра).
16. N₂+Num; N₄+Num; N₂+N₄+Num; N₆+Num; N₆+N₂+Num; *Він примушує своїм “так, так” чекати на відповідь хвилини зо три* (Г.Косинка); *І шторм гримів на сто октав* (М.Луків).
17. N₂+Adv+Num; *Верст за дві далі червоніють кущі шелюгів смугою широкою на білому піску* (А.Головка).
18. Inf+Adj; *Це Христос воскрес мертвих воскресити* (П.Тичина).
19. N₆+Pron+particle; *А он на тому березі ми з Лукеркою за патли одна одну цупили* (Г.Тютюнник).
20. N₄+Adj+Part; N₆+Adj+N₂+Part+N₂; *Росте на пагорбі маленькому серед могил загиблих партизанів барвінок голубий*. (М.Рильський); *Летять журавлі чітким вбудованим ключем* (Ю.Буряк).
21. Inf; *Одного разу проситься до неї щиткар ночувати* (Г.Тютюнник); *Я ходив три ночі на запашне сіно весни виглядати* (Т.Осьмачка).
22. particle; *Він тільки щось невиразно буркотав про планети* (О.Донченко); *Он пройшов задумано Дантон* (В.Сосюра).
23. N₆+Adj+Pron; N₃+Adj+Pron; N₄+Adj+Pron; N₂+Adj+Pron; *Так прожила я цілу довгу зиму* (Леся Українка); *Трактори переорюють землю у наших колгоспних полях* (В.Марочкін).
24. Adj+Adv+Pron+particle; *Юркові Олекса корився ніби набагато старшому за себе* (В.Козаченко).
25. фразеологізм – N₄+Inf+Pron; *На другий день у собранії Лошаков на чім світ стоїть громив Колісника* (П.Мирний).
26. N₆+Part+N₅+Part+N₂; *Вже кілька років ніхто не тривожив його (пацюка) в запиленій комірці з стосами пожовклих паперів* (О.Донченко).
27. N₄+Inf+Pron; *І не згуртуєш ти людей доконувать свою роботу* (Є.Маланюк).
28. N₄+Adv+Pron; N₆+N₂+Adv+Pron; *Супрун вперше за все життя просить її* (М.Стельмах); *Пізніш за інші держави запровадили це право і в нашій країні* (Б.Рубчак).
29. N₂+Adv+particle; *Скільки ж то літ плазував я з кіньми на пановій ниві в поті лиця свого!* (О.Довженко).
30. N₆+Inf+Adv+Adj+Pron+N₂; *Гаряча непереборна ніяковість сковувала його при одній лише думці підійти першому до незнайомої дівчини* (О.Гончар).

Ці структурні моделі репрезентують широкий спектр можливих засобів морфологічного вираження адвербіальних поширювачів в українській мові.

ВИСНОВКИ

Основний підсумок дисертаційного дослідження полягає у створенні семантичної класифікації дієслівних предикатів, вивченні зв'язків дієслів з адвербіальними поширювачами у складі речень, дослідженні дистрибутивних характеристик дієслівних предикатів.

Семантико-синтаксична структура речення являє собою сукупність лексико-фразеологічних компонентів та їх синтаксичних значень, які знаходять своє вираження у відповідних формально-граматичних засобах і способах мови.

Дієслову як класові ознакових слів властива категорійна специфіка, яка відмежовує його від слів інших частин мови. Вона має ряд класифікаційних ознак, що дозволяють з достатньою точністю відмежувати її від інших категорій. З'ясування семантичної природи дієслівних значень та їх групування здійснено на логіко-семантичній основі шляхом виявлення спільних сем та співвіднесеності дієслівних одиниць із фактами дійсності.

Основним показником належності дієслова до певної ЛСГ є наявність у його значенні базової архісеми, а розмаїтість дієслівних значень у межах ЛСГ зумовлює необхідність зведення поділу їх на підгрупи. Цю операцію здійснено на другому етапі ідентифікації дієслівних значень із застосуванням сем вищих рівнів ототожнення. Відношення між підгрупами визначають їхній склад як ієрархічно організовану систему, в основі якої лежать такі ознаки: статичність/динамічність; активність/пасивність; фазовість; емоційне забарвлення; оцінні характеристики; характер джерела дії, стану тощо.

Дієслова української мови покласифіковано з урахуванням не тільки лексико-семантичних диференційних ознак, а й синтаксичних, функціональних особливостей як предикатів у семантичній структурі простого речення. Виділено 12 основних лексико-семантичних груп дієслів, семантика яких охоплює усі сфери буття і діяльності суб'єкта або існування об'єкта і характеризує усю різноманітність реальної дійсності.

Встановлено, що лише деякі ЛСГ продукують валентно зумовлені обставини як обов'язкові компоненти базової моделі речення. Це насамперед дієслова дії, руху та переміщення, буття, просторової локалізації, появи, настання дії тощо. В елементарному простому реченні валентно зумовленим семантичним предикатом субстанціальним компонентам (суб'єкта, об'єкта, адресата, інструменталія, локатива) відповідають ідентичні компоненти семантико-синтаксичного рівня (синтаксеми суб'єкта, об'єкта тощо). Речення з обставинним детермінантом являє собою семантично складну структуру, яка на формально-синтаксичному рівні трансформується в просте ускладнене речення. Детермінантний поширювач переважно є наслідком згортання предикатної синтаксеми, і як вторинна синтаксема не має корелятивів серед семантем (компонентів семантичного рівня), а виражає просторово-часові, причинно-наслідкові, цільові та інші семантико-синтаксичні відношення між елементарними ситуаціями (реченнями).

Адвербіальні поширювачі у структурі речення є необов'язковими. Кількість адвербіальних поширювачів не залежить від обсягу певної ЛСГ, вона зумовлюється

характером сполучуваності дієслівних предикатів як контекстуально зумовлених компонентів. Дієслова дії, які є однією з найбільших ЛСГ, сполучаються з одним або двома обставинними компонентами. Адвербіальна дистрибуція дієслів пізнання, кількість яких близько 70, реалізується у поєднанні з поширювачами у кількості до чотирьох. Найхарактернішим виявом адвербіальної дистрибуції є такий, при якому з кількісного боку дистрибуція охоплює від одного до двох поширювачів, що характерно для усіх 12 ЛСГ. Менш релевантними для дієслів української мови є адвербіальні поширювачі у кількості трьох: вони були зафіксовані у 9 із 12 ЛСГ дієслів. Адвербіальна дистрибуція, яка представлена поширювачами у кількості чотирьох, характерна для 5 ЛСГ, а саме для дієслів буття, стану і процесу, виникнення, ментальних і соціальних дій. Така різна частотність адвербіальних поширювачів зумовлена семантичною структурою речення. Дієслова, які потребують валентно зумовлених компонентів у складі базової моделі речення, сполучаються також із адвербіальними поширювачами, максимальна кількість яких досягає чотирьох.

Інтенційні характеристики є необхідними при заповненні структури речення, вони суттєві для реалізації семантики предиката. Інтенційні характеристики дієслівних предикатів різнобічні: локативні, темпоральні, способу дії, каузативні, характеристики мети, інтенсивності, кількості та результату. Визначальними є локативні, темпоральні та способу дії, вони характеризують кожен із 12 груп. Це пояснюється тим, що будь-яка дія, стан, процес, ознака тощо має певне місце, час і спосіб перебігу. Кожна із трьох зазначених характеристик може бути найбільш значущою для окремої підгрупи певної ЛСГ (оскільки до складу ЛСГ входять підгрупи, для яких найважливішими можуть бути різні інтенційні характеристики) залежно від її семантичних особливостей: для руху та переміщення – локативна, для стану – способу дії, для дієслів мовлення – темпоральна тощо. Інші п'ять характеристик (каузативні, інтенсивності, мети, кількості, результату) є менш релевантними, вони зустрічаються значно рідше, зокрема, характеристика кількості притаманна тільки 6 групам, результату – лише дієсловам буття. Жодна із цих п'яти характеристик не є визначальною для будь-якої ЛСГ. Для групи дієслів, які прогнозують своєю семантикою валентно зумовлені обставини у структурі речення, визначальним є локативний адвербіальний компонент, вони сполучаються також із темпоральними, каузативними, кількісними адвербіалами і обставинами мети та способу дії.

Реалізація адвербіальних поширювачів в українській мові представлена широким спектром морфологічних структур, усього зафіксовано 30 типових моделей (схем) вираження адвербіалів, найтипівішими серед яких є: Adv; праер+N₂-N₆. Конструкції з різними видами адвербіальних поширювачів досить продуктивні у сучасній українській літературній мові. Вони передають складні семантико-синтаксичні відношення у складі синтаксичних конструкцій простого ускладненого речення з другоряднопредикативним значенням.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

1. Дишлева С.М. До питання валентності // Система і структура східнослов'янських мов: Сучасні тенденції розвитку східнослов'янських мов: Зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – С. 8 – 11.
2. Дишлева С.М. Валентність, дистрибуція, інтенція // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – С. 15 – 21.
3. Дишлева С.М. Проблема виділення ЛСГ українського дієслова // Система і структура східнослов'янських мов: До 60-річчя наукової і педагогічної діяльності професора М.Я. Брицина: Зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – С. 28 – 34.
4. Дишлева С.М. Адвербіальні поширювачі як характерні ознаки лексико-семантичних груп дієслова // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць.- К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. – С. 3 – 8.
5. Дишлева С.М. Своєрідність реалізації валентнісних та інтенційних характеристик дієслів на позначення переходу із одного стану в інший // Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – С. 97 – 103.
6. Дишлева С.М. Адвербіальна дистрибуція дієслів дії // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. Випуск 116. – Черкаси, 2007. – С. 199 – 211.

АНОТАЦІЇ

Дишлева С.М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01. – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2008.

Дисертацію присвячено комплексному описові адвербіальних дистрибутивних характеристик дієслів сучасної української літературної мови. У роботі з'ясовано семантичну природу дієслівних значень. Здійснено класифікацію дієслів української мови з урахуванням їх семантико-синтаксичних диференційних ознак і функціональних особливостей; виділено 12 основних лексико-семантичних груп дієслів. З'ясовано корпус обставинних компонентів кожної ЛСГ дієслів; встановлено кількість адвербіальних поширювачів, яка зумовлена характером сполучуваності дієслівних предикатів і не залежить від обсягу певної ЛСГ. Описано варіанти актуалізації адвербіальної дистрибуції предиката та межі його несубстанціальних характеристик; проведено аналіз структурних схем вираження адвербіальних поширювачів.

Ключові слова: семантико-синтаксичні відношення, дієслівний предикат, лексико-синтаксична група слів, адвербіальна дистрибуція, інтенційні характеристики, адвербіальний поширювач, синтаксема, детермінант.

Дышлевая С.Н. Адвербиальная дистрибуция лексико-семантических групп украинских глаголов.- Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата

филологических наук по специальности 10.02.01. – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2008.

Диссертационное исследование посвящено комплексному анализу адвербиальной дистрибуции основных групп глаголов современного украинского литературного языка с учетом антропоцентрических тенденций в лингвистических исследованиях и современных подходов к изучению синтаксических конструкций в единстве формальной, смысловой и коммуникативной сторон.

Установлены основы классификации глаголов на логико-семантической основе выявления наличия архисемы в их семантике, установления парадигматических и синтагматических связей этих лексем. В результате компонентного анализа, проведенного в пределах каждой ЛСГ, установлен набор дифференциальных сем, которые, уточняя и дополняя категориально-лексическую и ядерную семы, формируют семантическую структуру лексем анализируемой группы. Распределение глагольных лексем по более дробным смысловым подгруппам осуществлено с учетом сем высших ступеней идентификации. Все анализируемые глаголы украинского языка (более 10 000 единиц) составляют 12 лексико-семантических групп.

Анализ языкового материала с учетом традиционных и современных концепций развития теории дистрибутивного анализа дал возможность определить структурные свойства глагольных предикатов и закономерности их сочетания с адвербиальными компонентами. Определено, что количество адвербиальных распространителей зависит не от объема определенной ЛСГ, а обусловлено характером представления ситуаций. Установлены дистрибутивные характеристики глаголов каждой ЛСГ и типы адвербиальных распространителей предикативной основы предложений. На основе дистрибутивного анализа выделены следующие случаи проявления адвербиальной дистрибуции: она может быть представлена обстоятельственными распространителями в количестве от одного до четырех. К наиболее типичным проявлениям адвербиальной дистрибуции относятся обстоятельственные распространители, являющиеся результатом свертывания двух предложений в одно, усложненное предикатной синтаксемой. Определено также, что интенционные характеристики являются необходимой составляющей для полномасштабного и комплексного описания адвербиальной дистрибуции глагольных предикатов. Установлены наиболее частотные несубстанциальные характеристики глагольных предикатов – способа действия, локативные и темпоральные; остальные характеристики нерелевантны. Интенционный потенциал глагольных лексем зависит от семантики глаголов определенной ЛСГ; каждая ЛСГ программирует свой набор несубстанциальных характеристик. Проведена классификация основных структурных схем морфологического выражения адвербиальных компонентов. Наиболее типичными реализаторами морфологической структуры адвербиальных компонентов являются наречие – *adv man*, *adv temp* и т.д., и формы всех косвенных падежей имени существительного – N2 - N6, а также различные сочетания самостоятельных и служебных частей речи, которые представлены в 30 структурных схемах.

Ключевые слова: семантико-синтаксические отношения, глагольный предикат, лексико-семантическая группа слов, адвербиальная дистрибуция, интенционные характеристики, адвербиальный распространитель, синтаксема, детерминант.

Dyshleva S.M. Adverbial distribution of the lexico-semantical groups of Ukrainian verbs.- Manuscript. Dissertation for scientific degree of Candidate of Philological sciences, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – M. Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2008.

Dissertation deals with the complex description of the adverbial distribution of the main lexico-semantical groups of ukrainian verbs. The semantic essence of verbal predicates is found out and pointed out in the work. The classification of ukrainian verbal predicates is implemented according to their semantic and syntactical differentiations and functional peculiarities; 12 basic lexical-semantic groups are singled out. The structure of adverbial modifiers of the lexical-semantic groups is determined and proved that it is conditioned by the character of predicates combinations. The variants of adverbial distribution actualization of verbal predicates and the boundaries of their unsubstantial specialities are determined. The differentiation and classification of basic structural patterns of adverbial modifiers are fulfilled; the most typical expressions of these modifiers are brought out.

Key words: semantical-syntactical connection, verbal predicate, lexical-syntactical words group, adverbial distribution, intentional peculiarities, adverbial modifier, syntaxema, determinant.